

Írásunk előző része a hominidák „honfoglalásáról” szólt, arról, hogyan hódították meg Európát, s miképp szorultak vissza. Most azt mutatjuk be, hogy kései utódaik hogyan rajzottak ki a menedékhelyekről az utolsó jégkorszak enyhülésekor, hogy újra benépesítsék a földrészt, sőt az egész Földet. Arról is szó lesz, miképp jutott el a modern ember a Kárpát-medencébe.

A Kárpát-medence népeinek, így a magyar népnek az őstörténetében is kiemelkedően fontosak a dél-ukrajnai és dél-oroszországi őskori emberleletek. A történelem folyamán számos hullámban települtek be hazánk területére a népcsoportok, s néhány kivétellel mind keleti irányból jöttek.

Kőkori kultúrák

A paleolitikum hazai leletanyaga a keleti *gravette-i kultúra* hatását tükrözi. Ez a kultúra Ukrajna területéről jutott a Kárpát-medencébe. Azután a népvándorlás korában mind az avarokkal, mind a magyarokkal nagy tömegben áramlott be olyan népeség, amely antropológiailag leginkább a Fekete-tenger északi partvidékén és a Kaukázustól északra elterülő síkságon az időszámítás után élt népeiségekre hasonlít. A kelet-európai őskori lelőhelyek feltárása bizonyára több fogódzót ad e népeiségek őstörténetének megismeréséhez.

A késői őskorból származó kőeszközök finomabbak a korábbiaknál; jellemzőek a levél alakú lándzsák, illetve nyílhegyek. Eszközeik és kulturális hagyatékuk alapján elkülönített korszakok: *aurignaci*, *gravette-i*, *solutréi*, *magdaléni*. (A kutatók a kultúrák nevét franciaországi lelőhelyek alapján adták.)

A *gravette-i* korszakot a *Vénusz-szobrocskák* jellemzik. Készítésükhöz sokféle anyagot: mamutagymagot, agancsot, csontot, követ és agyagot használtak. Legtöbbjük terhes és meztelen nőt ábrázol, a figurák melleit és farát erősen hangsúlyozták, a fejét és a vég-

EURÓPA ÚJRA NÉPESÍTÉSE

tagjait ellenben csak elnagyoltan ábrázolták.

Az őskori művészet a felső paleolitikum magdaléni korszakában érte el csúcspontját. Finom kivitelű csont- és mamutagymag-faragások, kisméretű agyag termékenységszobrok, csodálatos szépségű barlangfestmények ke-

Hazánkban ebből a korszakból a *Szeleta műveltség* a legnevezetesebb, amely a Bükk-hegységben feltárt barlangról kapta a nevét. Egy másik híres lelőhely van *Érd* határában, a Fundoklia-völgyben, ott a felső paleolit korszaki vadászok telephelyét tárták fel.

Ez idő tájt kelet felől két műveltség

La Ferrassie (Franciaország) Neander-völgyi (balra) és crô-magnoni (jobbra) emberei

Vénusz-szobor Brassempouy-ból (gravette-i időszak, 22-29 ezer évvel ezelőtt)

rültek elő főleg Spanyolországban (*Altamira-barlang*) és Franciaországban (*Lascaux-i barlang*). A kőkorszaki művész festékét állati zsírokkal kevert porított kövekből, főleg vörös színű vas-oxidból és fekete mangán-oxidból készítette. A képeken általában nagy testű állatok: rénszarvasok, lovak, mamutok, bölények, gyapjas orrszarvúk, szarvasok, kőszáli kecskék, őstulkok láthatók. A festményekkel díszített barlangokat a kutatók a rituális élet színhelyének tartják.

hatolt be hazánk mai területére. Kis-Ázsia felől *aurignaci* (ejtsd: orinyáki) kultúrájú emberek a Kárpát-medencén át vonultak nyugat felé. A másik csoport Ukrajna felől érkezett, és a keleti *gravette-i* kultúrát hozta magával.

Ásatag emberek

A felső paleolitikum embere lényegében azonos megjelenésű volt a mai emberrel. Számos lelőhelyről kerültek elő a *Homo sapiens* ásatag elődeinek (*Homo sapiens fossilis*) csontmaradvái.

nyai, amelyek hasonlóságuk alapján három formakörbe csoportosíthatók.

Crô-magnoni típus. Közép-Franciaországban Crô-Magnon sziklaereszköltésében öt ember csontvázmardványát találták meg az aurignaci korból. Az olasz Riviéra vörös szikláinak falában levő Grimaldi-barlangokból összesen tizenöt csontváz került elő, ugyancsak az aurignaci korból. Ők a klasszikus képviselői a róluk elnevezett Crô-Magnon rassznak. Agykoponyájuk hosszú, arcuk alacsony és széles. Szemüregük alacsony, szögletes, állkapcsuk széles, állkapocs-szegletük kiálló, emiatt az arcuk körvonalazott.

Brünn-Przedmosti típus. A két közeli lelőhelyről mintegy negyven ember

csontvázat. Sok antropológus ezt tartja a mediterrán embertípus ősenek.

Minden bizonnyal más embertípusok is éltek a felső paleolitikumban, de maradványaikat még nem találták meg. A típusok kialakulásában több tényező jutott szerephez; a legfontosabb a földrajzi izoláció és a kis populációméret lehetett.

Barlangmenedékek

A jégkorszakban Európa északi felét állandó jég borította, csak a déli fele volt valamelyest alkalmas az ember megtelepedésére. A legzordabb korszakokat pedig akár a növények és az állatok, az ember is úgynevezett refúgiumokban, menedékhelyeken vészeltette. E menedékhelyeken a körülmények

Európában több refúgium lehetett, köztük a ma még kevésbé ismert dél-ukrajnai és dél-országi területeken is. Míg a felmelegedések időszakában nagy népességmozgások voltak a különböző területek között, addig a legzordabb jégkorszakban az egymástól nagy távolságban élő népségek nem érintkezhetek egymással. Az izolátumokban együtt élők közeli rokonok voltak, génállományuk állandósult, a ritka variációk kiszekelálódtak belőlük. Ez külső megjelenésükön is megmutatkozott: a csoport tagjai nagyon hasonlítottak egymásra. Így alakultak ki azok a fenotípusok, amelyek a jégkorszak után, az éghajlat enyhülésével szétterjedtek Euráziában, benépesítve az egész földrészt.

A Brünn-Przedmosti (protonordikus) típus elsősorban Európa északi felét népesítette be, ma is az ebből kialakult nordikus típus a leggyakoribb Skandináviában, Németországban, sőt a nyugati szláv nyelvű népek, a csehek és a lengyelek között is.

Enyhülés és széttrajzás

A Combe-Capelli (protomediterrán) típus a mediterráneumban terjedt el Portugáliától a Földközi-tenger partvidéke mentén egészen Indiáig. A hatalmas területen való elterjedés eredményeként igen sok formavariáció alakult ki. A termet és az arc nagyon változatos, a barna színek komplexió viszont egyenesen jellemző. Néhány még ma is izoláltan élő népességben (például Szardínián) a típus ősi formájában is fennmaradt. Gracilis formája Magyarországon főleg a Dunántúlon fordult elő. A temetőikben egészen a római korig az ősi pannon bennszülött népesség meghatározó eleme, és még a mai népességben is felismerhető.

A crô-magnoid típus a két előbbi közötti sávban, mindkettő elterjedési területére is behatolva jutott Nyugat-Európától a dél-szibériai Minuszinszki-medencéig. Közepes és magas termet, kiálló, egyenes vagy hajlott orr, közepesen hosszú fej, alacsony, széles, szögletes arc, szögletes, téglalap alakú szemüreg jellemzi. A hajuk általában fakószerű, a szemük szürke. A keleti szláv népek etnogenezisében ez a típus játszotta a legfontosabb szerepet, de a skandináv népekre is erősen hatott. A magyarországi temetőikben ez a típus a neolitikumtól az Árpád-korig folyamatosan felismerhető.

A willendorfi Vénusz
(gravette-i időszak, Ausztria)

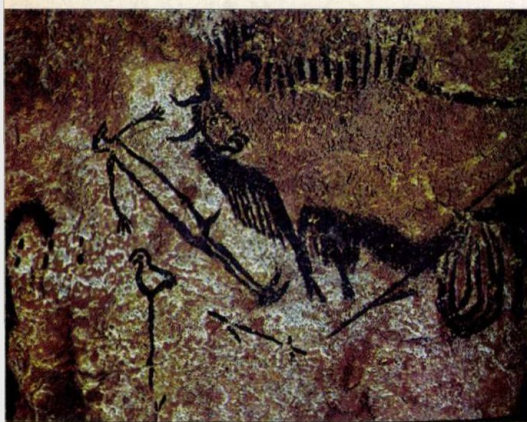
csontmaradványai kerültek elő. Koponyájuk hosszú, keskeny, az arcuk nem olyan széles, mint a crô-magnoidoké. Erre a típusra jellemző a markáns, erőteljes koponyarelief és a magas termet. Ezt tekintik az északi, nordikus típus ősenek.

Combe-Capelle típus. A hasonló nevű lelőhelyről kapta nevét, ott találták meg egy hosszú fejű, gracilis koponyafelépítésű, alacsony termetű férfi

szerencsés egybeesése folytán az életfeltételeik viszonylag jobbakk voltak, s így módon kisebb-nagyobb csoportok a legrosszabb időket is átvészelhették. Egy-egy refúgium számos, egymástól nem túlságosan nagy távolságra levő barlangból állt. A bennük meghúzódó csoportok érintkeztek egymással, erre a franciaországi és spanyolországi barlangok falfestményei és az ott talált szerszámok hasonlóságából következtethetünk. Az embercsoportok lélekszáma csekély volt.

Sziklafestmény a Lascaux-i barlangból (részlet)

A crô-magnoni ember elterjedési területének méretére jellemző, hogy a Minuszinszki-medencéig előfordult. Számos bronzkori temetőben találták meg azt a szögletes arcú, egyik legkorábbi lelőhelyéről *andronovó*inak nevezett típust, amely a honfoglaló magyar vezető réteg *turanid* típusának kialakulásában játszott szerepet.

Jó okunk van feltételezni, hogy továbbbi refúgiumok is léteztek Európában. Több olyan embertani típus létezik a neolitikumtól napjainkig, amelyek felső paleolit korszaki előzményei eddig nem kerültek elő.

Alpi típus. Az Alpok magasán fekvő falvaiban, Franciaország *Központi-platóján* és Csehország hegyvidékén mintegy izolátumként működő kis falvakban ma is felismerhető az alpi típus, amelyet barna színekompexió, kis-közepes termet, rövid koponya, lekerekített, gyerekes arcforma jellemz.

Dinári (adriai) típus. Magas termet, meredek, lapos nyakszirt, rövid agykoponya, keskeny arc, erősen kiálló, hajlott orr, sötét színekompexió jellemzi. Ez a típus is a magas hegysek lakosságával kapcsolatos, főleg a Dinári-Alpokban fordul elő a montenegróiaknál, szerbeknél és a bosnyákoknál, de a Tiroli-Alpokban és az Északi-Kárpátokban is megtalálható.

Elő-ázsiai (armenoid vagy anatóliai) típus. Az előzőhöz hasonló morfológiai jellegekkel írható le, de az orruk még erősebben kiálló és a homlokuk is hajlottabb. Főleg az örményekre jellemző, de a velük szomszédos országok lakosságában is gyakran előfordul. Paleolitikus előzménye ennek sem ismert, de a neolitikum nagyon fejlett mezőgazdasági kultúráját ezzel az embertani típussal jellemezhető lakosság hozta létre Elő-Ázsiában.

A honfoglalók népessége

A fentiekén kívül meg kell említeni három jellegegyüttest, amely a magyar őstörténetben is szerephez jut: a *turanid*, az *uráli* és a *pamíri* típust. Mindhárom Európán kívül alakult ki, s döntő mértékben az europid formakörbe tartozó jellegegyüttestel írhatjuk le. Mindhárom típus a X. századi honfoglalás kori népesség legfelső társadalmi rétegében fordul elő. A típusok kialakulásának története nem követhető olyan messze az időben, mint a fentieké. Ennek több oka is van, a

leglényegesebb az, hogy olyan területen alakultak ki, amelyeket régészetileg még alig kutattak.

Turanid típus. Térben és időben Dél-Szibéria bronzkoráig vezethető vissza. Nagyobb lélekszámú crô-magnoni típusú (*andronovo*) europid és kisebb lélekszámú mongolid népesség élt együtt Dél-Szibéria és a mai Észak-Kazahsztán pusztáin. Néhány évszázad alatt szétterjedtek az egész ázsiai sztyeppén, és nagy létszámú népességet hoztak létre a Kaszpi-tengertől az Altáj-hegységig. Ez a típus nem tűnt el az idők folyamán, ma is jól felismerhető Közép-Ázsia török nyelvet beszélő népei, elsősorban a kazahok között. Magyarországon a *kunok* és a *palócok* között gyakori.

Uráli típus. Őstörténetét teljes homály fedi. Csak annyi biztos, hogy europid és mongolid népesség folyamatos együttélése révén alakult ki, valahol az Urál és a Szaján-hegység közötti izolátumban. Az ugor nyelvet beszélő nyugat-szibériai *vogulok*nak és *osztjácoknak* ez az uralkodó típusa. A magyar honfoglalók vezető rétegeiben is előfordult, a köznépben hiányzott. Az Árpád-kori temetők csontmaradványaiban viszont már egyáltalán nem ismerhető fel. Ennek az az oka, hogy e típus képviselői kevesen voltak, ezért embertani értelemben gyorsan beolvadtak a nagyobb és igen heterogén, de szinte teljes egészében europid népességbe.

Pamíri típus. Térben és időben Közép-Ázsia vaskoráig vezethető vissza ez a teljes egészében europid típus, amelyre rövid agykoponya, magas, keskeny arc, meredek homlok, nagy, kerek szemüreg jellemző. Nem közismert, hogy Közép-Ázsiában az időszámítás kezdetéig europid típusú lakosság élt. Iráni eredetű lovas nomád népek voltak. Több hullámban érkeztek, a korábbiak a *szakák*, a későbbiek az *uszunok* voltak. Ők tulajdonképpen az *ázsiai szkíták*. Ezt az embertani típust nagy létszámú népesség képviselte, amely napjainkig ugyanazon a területen él a *Pamír* vidékén, az *Amu-Darja* és a *Szír-Darja* között. Utódaik a tadzsikok és Irán egyes vidékeinek a lakossága. Ez a pamíri típus kis számban megtalálható a hazai X. századi temetőkben is, döntő mértékben a leggazdagabb vezető rétegben.

FÓTHI ERSZÉBET

(Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tár)